

ЗАБУТТЯ ЧИ ПОДОЛАННЯ МИНУЛОГО? НІМЕЦЬКИЙ ДОСВІД ВИРШЕННЯ ПРОБЛЕМ КОЛЕКТИВНОЇ ВИНИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Борозняк Александр. Жестокая память. Нацистский рейх в восприятии немцев второй половины XX и начала XXI века. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – 352 с.

Книга, яка пропонується читацькій увазі, досліджує цікаву та важливу проблему. Автор звертає увагу на те, як німці ставляться до свого тоталітарного минулого. Процеси «забування», «виключення», «перемикання», «витіснення» та «подолання» колективної пам'яті розглядаються на основі аналізу історичних досліджень про рейх та дискусій щодо нацизму, які відбувалися в Німеччині від кінця 1940-х рр. до сучасності. Окрім історичних праць, О. Борозняк залучає джерела, які рефлектують сприйняття рейху пересічними громадянами країни. Серед них художні та документальні кінострічки, спогади сучасників (як жертв, так і учасників розправ), промови політиків, матеріали преси, меморативні практики ФРН та НДР. Все це дозволяло винести спори про вину та спадок колективної пам'яті за межі нечисленного кола істориків-професіоналів. Автор аналізує праці істориків і політологів з інших країн, якщо вони виступали в якості каталізатора бурхливих дискусій у Німеччині. Вчений докладно розписує, як змінювалися підходи, концепції та методики вивчення історії Третього рейху. Книгу написано живою мовою, від першої особи, історіографічний матеріал розбавляється відомостями та свідченням із життя пересічних громадян Німеччини, що робить монографію легкою для сприйняття. Із наукового апарату – численні посилання наприкінці кожної глави та іменний покажчик наприкінці дослідження.

Вченого цікавить, яким чином німецьке суспільство пройшло шлях від «забування» й «виключення» з пам'яті нацистської історії через «усвідомлення та подолання минулого» до сучасної «культури пам'яті». Книга подає матеріал у хронологічній послідовності, звертаючи окрему увагу на історіографію

повоєнних ФРН та НДР. Матеріал, що викладає О. Борозняк, вписується у схему цитованого ним Вольфрама Ветте, який обґрунтував три фази сприйняття рейху суспільством ФРН.

Дослідник переконливо зображує, що в період від кінця 40-х до середини 60-х рр. XX ст. в обох Німеччинах тривала «фаза замовчування», коли німці прагнули забути про нацистське минуле, вважаючи, що статус переможених у війні дає на це право. Автор звертає увагу на те, що представники колишнього нацистського режиму та «сіра більшість», яка в часи рейху пасивно підтримувала Гітлера (т. зв. «попутники»), зійшлися у спільному бажанні «забути» недавнє минуле, так само як і позбавитися від почуття провини, яку охоче переклали на колишнього фюрера та його близьке оточення. Нечисленні голоси німців із ФРН, які потерпіли від нацизму, та небагатьох істориків і письменників (зокрема й Е. М. Ремарка), які закликали покаятися та зробити висновки з недавньої історії, лишилися непочутими. В НДР, яка стала союзницею СРСР, озброєні методологією марксизму та гаслами антифашизму дослідники обґрунтовували тезу відповідальності панівного класу капіталістів та Гітлера, що знімало почуття провини з пересічних німців. Важливу роль у тому, що до другої половини 1960-х рр. німецька спільнота успішно не згадувала про минуле, відіграла холодна війна, яка зробила ФРН союзником західного світу та опонентом СРСР, котрий претендував на статус найбільш потерпілої сторони.

Наступною стала «фаза осягнення висновків із минулого», яка тривала від середини 1960-х до початку 1990-х рр. На зміну довоєнному поколінню прийшли студенти другої

половини 1960-х рр., які вирости або народилися вже в часи економічного благополуччя Німеччини. Вони порушили «прокляті питання», замовчувані їхніми батьками. Поступово, в результаті активності молоді та істориків, які не боялися нагадувати про жахіття часів рейху, німці почали приходити до часткового усвідомлення своєї колективної провини. На той момент воно стосувалося фактично тільки Голокосту. Це було позитивне зрушення, яке, однак, заклало підвалини майбутньої ієрархізації жертв нацизму, коли на фоні «жертв першої черги» – євреїв, забувають і не помічають інших постраждалих від гітлерівського терору. Кінець цієї фази знаменувався бурхливими дискусіями 1986-1987 рр., які вийшли за межі вузького кола істориків і які підтримало політичне керівництво ФРН.

Третьою і наразі останньою є фаза «активної культури пам'яті», яка триває від об'єднання Німеччини й до сучасності. Впродовж 1990-х та на початку 2000-х рр. у країні проводилися відкриті музейні та меморіальні заходи із залученням фотодокументів і свідчень учасників подій війни. Долучилися до роботи історики, які вивчали період нацизму з погляду історії повсякденності та мікроісторії. У результаті відбулося розвінчання ідеалу «чистого» вермахту, який до того в Німеччині не сприймався в якості поплічника СС. Крім того, до жертв, окрім євреїв, почали зараховувати слов'янські народи, циган та представників інших етносів. Найбільшим шоком від меморативних виставок та історичних досліджень стало усвідомлення суспільством того факту, що Гітлера підтримувало фактично все населення тогочасної Німеччини, яке на 99% прямо чи опосередковано винне у звірствах тих часів. Автор відзначає опір частини німецького суспільства процесам викриття правди про часи Третього рейху. Варто звернути увагу на те, що серед консервативних кіл були як т. зв. «мумії», які починали кар'єру ще за часів вермахту, так і молодь, яка була вихована в дусі «рицарської честі» представників вермахту.

Слід констатувати, що із запізненням німці знайшли в собі сміливість повернутися до свого минулого, яке прагнули викреслити з історії та пам'яті. Однак автора не залишає відчуття, що навіть із «подоланням минулого» існує ймовірність того, що в недалекому майбутньому може відбутися ерозія нацистської епохи. Це підтверджується, за висновком О. Борозняка, тим, що в німецькому суспільстві існує постійне прагнення підводити підсумки щодо минулого, яке доволі часто трансформується в його виправдання. Моральні оцінки, звинувачення та визнання вини – ці техніки подолання минулого поступово

втрачають своє значення у ході природного вимирання останніх сучасників Третього рейху і стають рутинним компонентом процесів аналізу та висунення наукових гіпотез людьми, які не відчують спадкоємності проблем трагічної епохи.

Підсумовуючи, варто відзначити, що книга є цікавим дослідженням. По-перше, вона порушує питання розвитку суспільства у процесі переходу від тоталітарного минулого до спроб збудувати демократичну державу. Оскільки наше суспільство відчуває значні труднощі у подоланні наслідків тоталітаризму, а так само у проблемах «конфліктів пам'яті», які стосуються насамперед радянського минулого, українцям варто перейняти в німців досвід досягнення уроків власної історії. По-друге, ідеї, якими щедро ділиться автор, відкривають перед українськими істориками фактично «незоране» дослідницьке поле вивчення проблем пам'яті на території України. По-третє, автор своєю книгою переконливо засвідчує, що історія – це не лише набір фактів про минуле: її слід пізнавати, пам'ятати й робити висновки, оскільки вона забуття не прощає. Він цитує спогади сучасників Третього рейху, які рефлексували ставлення пересічних громадян до Гітлера, його політики та суспільної думки; вони засвідчують дух епохи краще, ніж праці істориків, і дозволяють проводити паралелі з історією сучасності. Можливо, я буду упередженим, однак слова одного із сучасників Гітлера характеризують сучасне становище російського суспільства, задурманеного засобами масової пропаганди: «...Я вынужден констатировать, что примитивность мышления немецкого народа достигла той точки, которую трудно превзойти. В мозгах – сплошной туман и сплошная тьма...». Пам'ятаймо уроки минулого, щоб не повторилися страшні сторінки історії.

Загалом книга мені сподобалася, однак виникли деякі зауваження. Вона є допрацьованим перевиданням однієї з попередніх монографій автора («Искушение. Нужен ли России германский опыт преодоления тоталитарного прошлого?»), яка вийшла в 1999 р. Як на мене, впадає в око відмінність розділів, які дописані пізніше – події останніх 15 років озвучені дещо інакше. Та й насправду, назва першої книги є актуальнішою, – сучасній Росії таки потрібен досвід подолання тоталітаризму, а тим більше недопущення його реваншу. Автор багато розповідає про страждання євреїв та росіян, іноді згадуючи поляків і циган, однак у книзі мало говориться про те, що серед мільйонів жертв нацизму були українці та інші народи. Він часто вживає етноніми «евреи» та «русские», однак інші народи на сторінках книги він фактично не згадує, натомість використовує етнічно-

нейтральну назву «жители советских республик» або «жители / граждане Украины, Белоруссии». Так само нічого не говориться про внесок неросіян у боротьбу проти «коричневої чуми». І, таким чином, в уяві читача, який не знає історії ХХ ст., може скластися картина, що у Великій вітчизняній війні брали участь тільки росіяни (точніше, тільки «русские»). Парадокс, але автор, який присвятив свою книгу процесам «забування», «виключення» і «подолання» німецької пам'яті про 12-літню історію Третього рейху, викладає свою працю в дусі фактичного «виключення» із цієї історії українців та інших народів, акцентуючи увагу на провідній ролі у

перемозі та стражданні «русских». Можливо, на автора вплинули події в Україні, які негативно висвітлюються російськими ЗМІ, однак хто, як не історик пам'яті, повинен усвідомлювати вагу слів, які він викладає на папір?

Узагальнюючи, мушу визнати, що праця О. Борозняка, попри мої зауваження, може стимулювати появу оригінальних студій, присвячених вивченню колективної пам'яті в Україні. Вона є цікавою книгою, як для професійних істориків Європи та України новітнього часу, так і для просто залюблених в історію читачів.

Леньо П. Ю. (Ужгород)